

MATTI PARJANEN

Ensin urakka – sitten etiikka?

Jos haluat keskinkertaisen, mutta varman hyväksymisen empiirisille tutkimuksillesi, ota teoreettiseksi viitekehukseksi arvoteoria. Se takaa, että mihin tahansa sosiaaliseen ilmiöön yhtenä vaikuttavana tekijänä on tutkittavien arvomaailma. Toisaalta: mitä syvemmälle tunkeudut tämän teoriaryppään syövereihin, sitä todennäköisempää on, että tutkimuksesi puuroutuu sosiaalisten arvojen määrittelyjen, sekaannuttavien lähikäsitteiden (asenteet, tarpeet, normit, merkitykset jne.), teknisten korrelaatioiden ja väliintulevien muuttujien sekamelskaksi.

Kuitenkin arvon käsitteen säilyminen ajasta, paikasta ja yhteiskuntamallista riippumatta osoittaa, että rikkaaksi osoittautunut käsite ei suostu sekoittavistakaan määrittely-yrityksistä huolimatta köyhtymään. Arvon käsitteen pinnalla pysyminen todistaa sitä, että käsite on ”ajattellut” tutkijan puolesta.

Voinemme tässä sopuisasti sopia, että arvot ovat ihmisten ajattelussa ja yhteiskunnan kulttuurissa vallitsevia käsityksiä yksilöiden, yhteiskunnan ja ihmiskunnan keskeisistä päämääristä. Ihmiset siis tekevät valintoja arvojen välillä, asettavat niitä arvojärjestykseen.

Aktiivisen yhteiskunnan responsiivisuus

Tunnetun organisaatiotutkija Amitai Etzionin (1968) suurisuuntainen teoria ns. *aktiivisesta yhteiskunnasta* analysoi, missä muodoissa ihmisten välittömiä toivomuksia on otettava huomioon. Etzionin teorian mukaan yhteiskunta

tarvitsee *sekä suunnittelua että spontaanisuutta*.

Näinä suomalaisen talouden murroksen aikoina saamme jatkuvasti kuulla populistisia väitteitä, kuinka olemme rakentaneet jatkuvan hyvinvoinnin huumassa Pohjoismaihin byrokraattisen suunnitteluyhteiskunnan. Etzioni toteaa kuitenkin, ettei ilman suunnittelua voida ennakoita tulevia ongelmia, suunnittelematon yhteiskunta joutuu tuuliajolle. Hän ottaa avukseen käsitteen *kyberneettinen kontrolli*.

Kyberneettisen kontrollin yhteiskunnassa on selkeä johto tai keskus, jolla on tietoa käytettävissään, ja se voi palautteiden avulla korjailla päätöksistään ja ennakoita tulevia tapahtumia. Tällainen palautteisiin ja niiden korjauksiin perustuva suunnitteluyhteiskunta voi kuitenkin johtaa siihen, että ihmiset tuntuivat olonsa vieraantuneiksi ja välikappaleiksi. Tämän vuoksi Etzioni pitää välttämättömänä, että yhteiskunnassa vallitsee myös *spontaanista arvoyksimielisyyttä*. Käytännössä tämä merkitsee, että toivomuksista riidellään ja niitä sovitellaan. Yhteiskuntien ja kulttuurien välillä vallitsee eroja sen mukaan, miten ihmiset saavat omien toivomustensa mukaan sopia tavoitteistaan. Jos tällaista spontaanisuutta ei lainkaan esiinny, vieraantuminen yhteiskunnasta on täydellinen.

Oheisessa nelikentässä on Etzionin teorian pohjalta taulukoitu ristiin spontaaninen arvoyksimielisyys ja kyberneettinen kontrolli. Tuloksena on neljä erilaista yhteiskuntaa. *Ylijohdetusta yhteiskunnasta* esimerkkinä voidaan pitää entistä Neuvostoliittoa, jossa kylläkin esiintyi suunnittelua, mutta sieltä puuttui sellaista spontaanisuutta, jossa ihmiset olisivat voineet sopia omista toivomuksistaan. Vieraantuminen johti näin rakennetun yhteiskunnan rapistumi-

SUUNNITTELUN JA SPONTAANISUUDEN RIIPPUVUUS

SPONTAANINEN ARVOYKSIMIELISYYS
(Toivomuksista riidellään ja sovitaan)

		pieni	suuri
KYBERNEETTINEN KONTROLLI (Omaa tietoja, ennakoi vaikeudet, reagoi palautteisiin)	heikko	PASSIIVINEN YHTEISKUNTA - anarkistiset yhteisöt - primitiiviset heimoyhteisöt	AJELEHTIVA YHTEISKUNTA - vahvat sortavat heikkoja - vaikeudet huomataan liian myöhään
	vahva	YLIJOHDETTU YHTEISKUNTA - totalitaariset yhteiskunnat	AKTIIVINEN YHTEISKUNTA - vieraantumisen harvinaista - ihmisten toivomukset vaikuttavat - alayhteisöjen päämäärät hyväksytään - responsiivisuus (reagoi ihmisten tarpeiden turhautumiin ja korjaa)

seen. *Ajelehtivan yhteiskunnan* hieman karkeistavaksi esimerkiksi sopinee Yhdysvallat, jossa Suomeenkin messiaanisesti odotetut ”markkinavoimat” näkyvinä ja näkymättöminä määräävät kaiken elämän. Tällaisessa yhteiskunnassa monet erityisryhmät joutuvat sosiaalisesti ja taloudellisesti sorretuiksi.

Länsimainen myytti vaatii kaiken hyvän kulkevan vasemmalta oikealle. Niinpä sosiologian nelikentissä se tavoiteltavin ruutu tavallisesti sijoittuu oikealle alas. Niin tässäkin! *Aktiivinen yhteiskunta* on se tyyppi, joka pitää sisällään kaikkea hyvää. Ottakaamme erityisen tarkastelun kohteeksi käsite *responsiivisuus*.

Responsiivinen yhteiskunta pystyy reagoimaan ihmisten tarpeiden turhautumiin ja näin korjaamaan itseänsä. Tällaisessa yhteiskunnassa voi myös kontrolli olla vahva, eli sillä on tietovaranto, jolla se pystyy ennustamaan vaikeudet.

Suomalaisen taloudellisen depression ollessa realiteetti meidän tulisi taistella vastaan sitä, että yhteiskunnastamme tulisi ylijohdettu, passiivinen tai ajelehtiva. Muutokset ovat näinä päivinä niin drastiset, että selvää taipumista näihin kolmeen yhteiskuntatyyppiin on olemassa.

Aikuis-koulutuksen alueella aktiivisen yhteiskunnan responsiivisuus merkitsee sitä, että suomalainen yhteiskunta kuuntelee vahvan kyberneettisen kontrollin ohella myös yksittäisiä kansalaisia ja niiden muodostamia ryhmiä tehdessään koulutuspolitiikkaa koskevia päätöksiä. Olettakaamme, että valtion tai kunnan koulutusviranomaiset haluavat spontaanista arvoyksimielisyyttä eli kansalaisten toivomuksia aikuisten koulutustarpeista. Miten he voivat saada nämä tarpeet tietoonsa? Valitettavan usein aikuis-koulutuksen tarve ilmaistaan vain sillä, että tietty määrä yksilöitä on verbaalisesti esittänyt jonkin toiveensa. Tämä malli antaa varsin suuren

mahdollisuuden manipulointiin tulevien opiskelijoiden taholta.

Suomalainen uusi valtionapujärjestelmä antaa tilaa spekuloinnille, sillä oppilas tulee opistotoiseeseen oppilaitokseen ”julkisen vallan rahasäkki” selässään. So. koulutuslaitos saa rahaa sen mukaan, miten paljon opiskelijoita se ottaa. Tämän vuoksi oppilaitosten kannattaa suunnitella koulutusohjelmia, jotka ovat hyvin ”myyviä”. Olemme siis saaneet Suomeen yksityisen markkinamekanismin rinnalle myös *julkisen markkinamekanismin*.

Niiden lisäksi voidaan ottaa vielä kolmaskin: *ammattijärjestöllinen eli unionistinen markkinamekanismi*. Oppilaitosten ylläpito voi nimittäin johtua kylmästä myös siitä, että halutaan taata opettajille jatkuvuus työpaikkaan. Tuskinpa nämä ovat niitä realistisia palautteita, joita responsiivinen ja aktiivinen yhteiskunta toivoo.

Ylijohdetun yhteiskunnan vaara on aina olemassa aktiivisissakin järjestelmissä. 1970-luvulla Neuvostoliitossa keksittiin ”tieteellisesti” uusi tauti, ”oireeton skitsofrenia”. Sen kriteerit sopivat siis silloiselle yhteiskunnalle (so. toisinajattelijoiden eristäminen helpottui). Aktiivisessakin yhteiskunnassa voi huomaamattomasti syntyä tällaisia uusia tehokkuuden arvokriteereitä. Tällä hetkellä näyttää suomalaisessa koulutuspolitiikassa olevan pyrkimystä määritellä koulutuksen laatu *taloudellisilla taseilla*. Negatiivisen taseen saanut oppilaitos voidaan lopettaa, koska se sairastaa tätä ”oireetonta tautia”. Kyberneettisen kontrollin pitäisi paljastaa tällaiset näkymättömät syndromat.

Arvojen ristiriitaa ja sopusointua

Seitsemänkymmentä vuotta Neuvostoliiton valtio ja sen yksittäiset kansalaiset pitivät selvänä tämän maan arvojärjestystä, jonka he uskoivat olevan objektiivisesti hyväksi myös muille maille ja niiden kansalaisille. Kun ylärakenne alkoi kuitenkin nopeasti rakoilla ja lopuksi (?) romahtikin, paljastui, että yksilöiden arvomaailma

seurasi perässä. Arvon määritelmän mukaan sen pitäisi olla luonteeltaan pysyväistä. Oliko tässä tapauksessa valtion taholta pakotettu kansalaiset omaksumaan tietty arvojärjestys, vai olivatko kansalaiset pettäneet koko ajan omaa valtiotaan ja pitäneet yllä kahta kieltä, virallista ja omaa? Kolmattakin vaihtoehtoa on ehdotettu: valtio ja yksittäiset kansalaiset tasatahtiin omak-suivat nopeasti uuden arvomaailman, jossa entinen, kommunistiseen yhteiskuntakäsitykseen perustuva hylättiin täysin. Vai oliko kenties tilanne sellainen, että yksilöiden arvojärjestys muuttui Neuvostoliitossa ensin, ja se pakotti valtionkin muuttamaan omaansa. Siis kumman arvot syntyivät ensin – yksilön vai yhteiskunnan?

Yhteiskunnan ja yksilön arvojärjestyksen keskinäinen sopusointu tai ristiriita ovat olennaisia ongelmia em. responsiivisuudessa. Tutkimustulokset osoittavat, että sopusoinnalla voi olla yhteiskunnalle tai yksilölle sekä myönteisiä että kielteisiä seuraamuksia. Yksilö joutuu usein elämässään ratkaisemaan esimerkiksi seuraavanlaisia tilanteita:

a) etsiä sellaiseen työpaikkaan, oppilaitokseen tai koulutusohjelmaan (opiskelijaksi tai opettajaksi), joka on hänen arvojärjestyksensä kanssa sopusoinnussa;

b) pyrkiä muuttamaan työpaikan/koulutusohjelman/oppilaitoksen arvojärjestys omansa mukaiseksi;

c) mukautua väliaikaisesti tai lopullisesti muiden arvomaailmaan.

Vaihtoehto b) liittyy mm. opintojen keskeyttämiseen. Tutkimustulokset ovat osoittaneet, keskeyttämistä tapahtuvan jonkin verran siitä syystä, että opiskelijan ja opettajan arvomaailmat ovat törmäyskurssilla (Parjanen 1979). 1970-luvulla tämä ei ollut harvinainen ilmiö korkeakouluopinnoissa, miten lienee nykyisin aikuisopinnoissa? Korkeakoulutuksen ahtaat portit ja koulutusaloittaisen arvomaailman homogeneisuus ylläpitävät jatkuvasti vaihtoehtoja a) ja c).

Sosiologisesti ei ole niinkään kiinnostavaa tutkia (++) tyyppiä kuin (+-) tyyppiä eli ristiriitatapauksia. Siis niitä, jotka joutuvat opiskelus-

saan ja työelämässään konfliktiin omien ja ympäristönsä arvojen kanssa. Tilastometodisesti asia ilmaistaisiin lyhyesti kaavalla r_s (järjestyskorrelaatiokerroin) ≈ -1 . Arvot menevät silloin täysin ristiin järjestyksissään.

Filosofien ja yhteiskuntatieteilijöiden kiinnostuksen kohteena on ollut julkisten ja yksityisten arvojen ristiriita. Kaikki julkinen, valtio, kunta, seurakunta, eduskunta, poliittiset puolueet jne. ovat aina olleet yksittäisten kansalaisten kielteisen arvioinnin kohteena. Tämä voi helposti johtaa virhetulkintaan, että yksilöiden arvot olisivat jotenkin "parempia" ja aikaansa enemmän edellä kuin julkiset arvot. Tämä ei empiiristen tutkimusten mukaan pidä paikkaansa. Usein julkiset arvot kulkevat selvästi edellä. Esimerkkeiksi otetakaan sukupuolikäyttäytymistä, tasa-arvoa, sananvapautta, siviilipalvelusta ja osittain myös rikosten rangaistavuutta koskevat arvot ja normit.

Juuri nyt on mielenkiintoista seurata julkisen ja yksityisen arvomaailman keskinäistä kamppailua pakolaisia ja yleensä ulkomaalaisia koskevan käyttäytymisen arvojärjestyksen tiimoilta. Tällaisessa kiistelyssä joutuvat äänten masoilla spekuloidut poliitikot ymmälle. Kuultuaan torikokouksissa tai tupailloissa yksilöiden arvojen listasuosikit he tuntenevat henkilökohtaista ristiriitaa tehdessään julkisia arvoja koskevia päätöksiä virallisista normeista, esimerkiksi homoseksualismia, abstraktia taidetta, maanpuolustusta tai nopeaa rikastumista koskevista määräyksistä tai lainsäädännöstä.

Julkiset eli kollektiiviset ja yksilölliset arvot ovat Suomessa vuorotelleet. Yhden arvokauden kestoksi on laskettu noin 15 vuotta. Sosiologi *Pekka Sulkunen* (1992) näkee, että länsieurooppalaisen yhteiskunnan perusta on murtumassa. Tämä perusta on nimittäin levännyt kolmen suuren yhteiskunnallisen "projektin" varassa: aineellis-teknisen edistyksen, tasa-arvoisen yksilökeskeisyyden ja kansallisen hyvinvointivaltion rakentamisen. Nämä ovat päättyneet. Sulkunen on päätenyt siihen, että Suomen sosiaalinen rakennemuutos on tapahtunut 10 vuotta lyhemmissä ajassa kuin muiden Länsi-Euroopan maiden.

Pehmeä ja kova pärjääminen

Toinen sosiologi, *Matti Kortteinen* (1992) on väitöskirjassaan todennut suomalaiselle tärkeintä olevan pärjääminen kovissakin oloissa - vaikka terveys menisi. Suomalaisen suhde omaan työhönsä ei tähtää "tyytyväisyyteen", vaan "kunnian" säilyttämiseen.

Kortteisen aineisto suomalaisesta työelämästä osoitti, ettei ollut moniakaan sallittuja tapoja, joilla työntekijä voisi antaa periksi ja silti säilyttäisi kasvonsa. Hänen mukaansa kasinopelin ajatkaan eivät heilauttaneet tätä suomalaista pärjäämisen pakkoa. 1980-luvulla oli kuitenkin elämässä hieman väljempää, jolloin rohjettiin jo puhua uusista arvoista. 1990-luvun kovat paikat antavat kuitenkin ennustaa, että ns. uusien arvojen neitsytmatka on kariutumassa vanhaan, vahvaan suomalaiseen arvojärjestykseen. Taas myöhemmin tiedämme, oliko se oikein vai väärin.

Koulutusentusiastit kysyvät nyt, perustuuko koko suomalainen koulutusideologia samanlaiseen "pärjäämisen pakkoon". Uhraako jopa vapaa kansansivistystyö toimintansa tälle selviämisen, pärjäämisen ja kunnian säilyttämisen alttarille? Tuleeko oppilaitoksista "taseopistoja"?

Suomalaiseen arvomaailmaan sukkasillaan tutustunut *Bertolt Brecht* on nuivan ilkeästi huudahtanut: "Ensin urakka - sitten etiikka!" Tämän voi joku tulkita niin, että aina urakasta pärjäämisestä kiinnostunut suomalainen selviää nykyisestäkin murroksesta. Miten käy niille yksilöille ja ryhmille, jotka ovat 1980-luvun leppoisuuden kaudella asettaneetkin urakan edelle etiikan? Olemme ehkä liian hyväuskoisesti luottaneet pinnalla oleviin lehtiotsikoihin ja julkisiin sloganeihin.

Otetaanpa esimerkiksi urheilijat. Hehän uhraavat aikaansa ja energiaansa otsikoiden mukaan oman kansansa identiteetin kohottamiseksi. Pätevinä todistuksina ovat Venäjän suuriruhinaskunnan juoksijat Paavo Nurmi, Hannes Kolehmainen ja kumppanit tai itsenäistyneiden Baltian maiden pyöräilijät, kiekonheitäjät, purjehtijat ja muut kansallista etiikkaa korostavat urheilijahenkilöt. Mutta miten heilahtavatkaan

arvojärjestykset, kun luemme amerikkalaisen Bob Goldmanin tutkimuksesta, jossa hän on kysynyt 198 maailmanluokan huippu-urheilijalta, olisivatko he valmiit ottamaan kuvitteellista ihmelääkettä, joka antaisi heille ylivoimaiset kyvyt, mutta tappaisi viiden vuoden kuluttua. 52 prosenttia tutkituista vastasi myöntävästi (Helsingin Sanomat 28.6.1992). Kumpi tässä olikaan ensin, urakka vai etiikka? Tässä yhteydessä *Wyndbam Lewisin* mietelmä tuntuu hurskastelelta: "Kuoleminen aatteen puolesta tuntuu kylä hyvältä, mutta miksei anneta aatteen kuolla ihmisen sijasta!"

Jotta menettäisimme täydellisesti uskomme otsikoiden reaalisuuteen, otetaan jokin sellainen esimerkiksi yrityselämän tantereilta. Suomalaista yrityselämää pätevästi luotsaava laulu-lehti *Talouselämä* antaa sisällysluettelossaan 3.4.1992 arvomaailman muutoksista kiinnostuneelle lupaavan otsikon: "Pehmeoa kannattaa rakastaa!" Joko nyt suomalainen yritysmaailmakin on ryhtynyt pehmeäksi? Artikkelin sisältö palauttaa lukijan arkipäivän todellisuuteen, sillä se käsittelee WC-pehmopaperin kivikovaa kilpailutilannetta markkinoilla.

Ne oppilaitokset, joiden koulutuksen menestyminen pohjautuu kysynnän ja tarjonnan suhteeseen, joutuvat yhä useammin pohtimaan etiikan ja urakan painoarvoja. On tehokasta tarttua ihmisten pelkoon siitä, että on olemassa joitakin "nykyaikaisia" arvoja, joiden omaksumisessa he ovat pudonneet kärryiltä. Suosittu ratkaisuhan tähän on lähteä näitä arvoja "kouluttamaan" aikuiskoulutukseen. Asetelma ei kuitenkaan ole näin yksinkertainen, sillä esimerkiksi suurin osa suomalaisista jo hyväksyy arvojärjestyksensä kärkipäähän ekologiset arvot, mutta näillä arvoilla ei välttämättä houkutella suuria massoja aikuiskoulutukseen. Tässäkin valinnassa käy usein niinkuin ravintoloitsijat kokemuksestaan väittävät: asiakkaat ihastelevat ruokalistan maukasta kalavalikoimaa - ja valitsevat aina lihan! Siis: arvojen menussa kaikki ihastelevat peh-

meiden valikoimaa - ja valitsevat kovuuden!

Arvojen taistelussa kentille jää röykkiöittäin arvoinvalidia, sellaisia ihmisiä, jotka eivät tiedä mihin uskoa. Turvallisen helpon kolmikantamallin, kodin, uskonnon ja isänmaan, tilalle on tunkeutunut niin paljon uusia arvoja, että koululaitostakin on alettu sanoa moniarvoiseksi. Tässä arvojen iskujen räiskeessä monet invalidisoituvat niin, että he eivät löydä mistään yhteiskunnastamme turvallista koloa.

Arvoinvalidi on tämän päivän huollettava! Taseurakkaansa liimaunut, mutta vastuuntuntoinen aikuiskoulutus ei saisi häntä unohtaa koulutuspolitiikassaan. Koulutuksen olisi oltava sillä tavalla responsiivinen, että urakka ja etiikka kulkisivat rinta rinnan.

LÄHTEET

Etzioni, Amitai 1968. *The Active Society*. The Free Press. New York.

Helsingin Sanomat 28.6.1992. Kärähtäneet urheilijat iskevät takaisin.

Kortteinen, Matti 1992. *Kunnian kenttä*. Hanki ja jää. Hämeenlinna.

Parjanen, Matti 1979. *Learning, earning and withdrawing*. Acta Universitatis Tamperensis. Ser. A, vol. 104. Tampereen yliopisto. Tampere.

Sulkunen, Pekka 1992. Eurooppalainen massayhteiskunta vai yksilöiden metropoli? Esitelmä KTOL:n Tammiseminaarissa 2.1.1992.

Talouselämä 3.4.1992. Pehmeoa kannattaa rakastaa.